پیشەسازیی سابونی کوردەواری

ئامادەکردنی: رووناك محمود بۆمبا

پیشەسازی بە شێوەییکی سەرەتایی‌و ساکار بۆ هێنانە دی ئەو شتانەی کە پێویستی‌ی ئادەمیزاد بوون، لە کۆنەوە هەربووە، کشتوکاڵ و بەردتیژکردن لەلایەن ئادەمزادی کۆنەوە بۆ کاتی خۆی.

راستە کە شۆرشی پیشەسازی لە ئەوروپا، بزوتنەوەییکی تازە بوو، وە داهێنانی ئامێرو هێزی بزوێنەر لە بەرهەمەکانی ئەم شۆرشەن، بەلآم لەگەڵ ئەوەشدا پیشەسازی نەتەوەیی هەر لە ناوەندا بووە. جا ئێمە لەم مەودایەدا لە داهێنانی هێزی هەڵم و دۆزینەوەی هەندێك بیردۆزی فیزیاو داهێنانی کیمیا نادوێین، چونکە ئەمە پەیوەندی بە پیشەسازی گشتی‌یەوە، هەیە، بەلآم من لێرەدا لە پیشەسازی نێو کوردەواری دەدوێم:

نەتەوەی کورد لە دێرکاتەوە پشتی بە شان و باهو و دەست رەنگینی خۆی بەستوە لە بەدەست هێنانی پێویستیەکانی ژیان، وەکو خواردەمەنی‌و جل و بەرگ و کاڵەوپێتاوو کەل وپەلی ماڵ و کەل وپەلی جەنگ و پێویستی دروست کردنی خانووبەرەو رایەخ و چەند لایەنێکی‌تری ژیان...

بۆ ئەم کارانە سوودی لە کەرەسەی خاوی خاکی کوردەواری وەرگرتووە وەکو ئاژەڵ و باڵدار بەخێوکردن سەرچاوەی سەرەکی شیرو بەرهەمەکانی‌و هێلکەو گۆشتیان بووە... جگە لەمە خوری‌و مووەکەی سوودی لێ‌بینراوە لە دروست کردنی بەرماڵی کوردی‌و جاجم و پۆپەشمین و مافورو تائێستاش رەواجیان هەیەو ناوبانگی دەرکردووە. ئەمە کاری جۆلآکانە...

لە موو خەراری شاش بۆ تووتن و خەراری سفت بۆ دەغڵ و دان بەرهەمی موتاپچیەکان بووە، کە هەندێ جار (مووتاوی)یان پێ‌دەڵێن لە سولەیمانی‌و کۆیەو کەرکووك و هەمەدان و سنە باو بووە...

کەرەسەکە ژنان لە ماڵەوە بە تەشی دەیان رست و لە کارگەکاندا (موتابخانەکاندا) دەیان چنی... لەم دوو کەرەسەیە جل وبەرگی پیاوانە دروست دەکرا وەکو رانك و چۆغەو پەستەك و گۆرەوی‌پوزەوانە... هتد

لە ناوچەی گۆران بەتایبەتی لقی هەورامان لە تەختەی دارگوێزو داربەروو قۆچی ئاژەڵ دەرگەو پەنجەرەو بێشکەو صندوق و شەش تەرخان و شەترەنج و نەردو قوتووی جگەرەو سەبیل و دەسکی چەقۆو کێردو قەڵەمیرو خەنجەری کوردی نایاب و ... هتد

دروست کراوە... پاشان چەخماخسازی لە کوردستاندا پێشکەوتوو بووە... (بەتایبەتی وەستاکانی سولەیمانی لە دەوروبەری فەرمانرەوایی بابانەکاندا)...

کورد ووتەنی (تیغ هاورێ پیاوە) کەل و پەلی جەنگیان دروست کردووە وەکو شیرو تیرو تفەنگ... بەلآم بەناوبانگترین کارگە لە کوردستاندا لە سەردەمی فەرمانرەوایی (پاشای کۆرە) دامەرزا لە رەواندز... هەر بەچەکی سووك نەوەستا بەڵکو چەکی قورس وەکو (تۆپ) یان دروست دەکردو وەستا رەجەبی ئیمارەتی سۆران لەم بوارەدا نێوداره. جگە لە قوری سوورەوەکراو

گۆزەو دیزەو تەنوور و قاپ و سوێنەو کوپەو کورە هتد...
دروست کراوە.

لە کانـەکـان مس و زیـوو زەرد مەنجـەڵ و قاپ و کەوچـك و سینیو دەست شۆرو سەماوەرو پەرداخ و جام و... هتد کە بە نەخشیو نیگار وەیان نەخشاند، دروست دەکران...

لەم پیشـەسـازییـانـە، (سابـون)ە لە هەمـوو شارەکـانی کوردستـان لە سەدەی هەژدەو نۆزدەدا سابـوون لە شارو دێ، بەرهـەمێکی ناوچـەیی بووەو لە ماڵانـدا دروست دەکراو کارگەی تایبـەتیشی هەبـووە... ئەو بنـەماڵانـەی کارخـانەی سابوونیان هەبووە بە سابوونچی ناسرابوون.

هەر لەگـەڵ ئاوەدان کردنـەوەی شاری سولـەیمـانی پاشاکانی بابـان بایـەخێکی زۆریـان بە دروست کردنی سابـوون داوە، ئەوەبوو سابوونچیەکان هەموویان لە گەرەکێك کۆبوونەوەو ناوی گەرەکەکەیان نا (سابونکەران) ئەم ناوە تائێستاش ماوەتەوە.

وە نەبێت بەرهـەمی سابـوونی ئەم ماڵانـە هەر بەشی شاری سولـەیمـانی ناوچـەی سولـەیمـانیو کردبێت، بەڵکـو بۆ گەلێك شوێنی کوردستان و دەرەوەی دەنێردرا، بازرگانەکان بەرهەمی ئەم ماڵانەیان دەکڕیو لە خانەکاندا کۆیان دەکردەوەو جا بە کاروان دەنێردرا بۆ بەغداو مووسڵ و حەڵەب و دیاربەکرو تەورێز...
هتد

هەر ئەو کاروانانە لەو سەر لە گەڕانەوەیاندا کووتاڵی بازرگانیو عەتر و شەکرو چایان باردەکردو دەهاتنە سلێمانی.

لە گەرەکی سابونکەران لە سولەسمانی ئەم ماڵانە بەناوبانگ بوون لە سابوون دروست کردندا کە پێیان دەوترا سابوونچی:

1 ـ ماڵی سەعیدی خەجەخان
2 ـ ماڵی تایەری خاڵە.
3 ـ ماڵی ئەحمەدی عزیز ئاغا.
4 ـ ماڵی حاجی کەریمی حەتەم
5 ـ ماڵی حەمەی ڕەسول،
6 ـ ماڵی حسێنی سەعەی میرزا
7 ـ ماڵی میرزا صاڵحی حەسەنی سابوونچی... هتد

ئەم کۆمەڵە ماڵە لە گەرەکی گوێژە ناونران سابونکەران وە ئەو ڕاستـە شەقـامـەی بەم ماڵانـەدا تێ دەپـەڕی ناونـرا شەقـامی سابوونکەران (تائێستا هەر بەم ناوە وەیە)

ئەو سابوونەی دروستیان دەکرد ناوی (بەزی) بوو لەم بەزییە گەلێ جۆریتری لێ دەردەهات لەم جۆرانە:

1 ـ قاڵب / بەکار دەهات بۆ خۆشتن
2 ـ لاپاروو ئەم دوو جۆرە بۆ جل شتن
3 ـ ووردە بەکار هاتووە.
4 ـ سەرکەف / بۆ دەم و چاوشتن بوو (بە تایبەتی ئافرەت بە گشـتی بەکـاریـان دەهێـنـا) تا ئەم سالانـەی دوای ژنـان بە کۆڵاناندا، دەگەڕان و دەیان فرۆشت و ژنان دەیان کڕی.

ئامێری کارگەکە لە چی دروست کرابوو؟

ئامێری کارگەکە لە چەند بەشێك پێك هاتووە کە هەر پارچەی ناوێکی تایبەتی خۆی هەیە:

1 ـ **تیان** / مەنجەڵێکی گەورەیە لە مس دروست کراوە لە شێوەی لولەك بەرزی (16) پێ بوو تیرەکەی (6 ـ 8) پێ بوو ئەم مەنجەلە کەرەسەی خاوی تێدادەکولێنرا (وێنەی 1)

ماڵوك / ئەمـە حەوزێکی بەخشت دروستکـراوە بە چیمەنتۆ سواغ دراوە درێژایی (16) پێ بوو پانی (8) پێو قوولایی (2) پێ بوو. کە کەرەسـە خاوەکـە لەنـاو مەنجـەڵـەکەدا باش دەکولاً پلووسکێکی پێـوەبـوو لە خوارەوەی کە دەڕژایـە ناو حەوزەکـە (ماڵوك) بۆتە شلەی سابوون لەم کاتەدا.

کوورە / ئەم کوورەیە بە خشت دروست دەکراو سواغ دەدرا بە چیمەنتۆو شێوەکەی بەرزی 6 پێبوو پانی بە ئەندازەی تیرەی مەنجەڵەکە (تیان) مەنجەلە مسەکەی لەسەر دادەنراو ئاگریان دەدا...

مۆڵك: حـەوزێکـە بە خشت دروست دەکـراو، بە چیمـەنتۆ سواغ دەدراو پانی 6پێبوو و درێژییەکەی 12 پێبوو لە شێوەی لاکێشـەدا بوو، نیـوەی حەوزەکـە بە خشت پڕ کراوەتـەوەو لەسەر قەراغی نیوەبەرزەکە بۆ سەر نیوە بەتاڵەکە، دوو مەرکانەی گەورە دانـرابـوو هەریـەکـەیان لە دامێنەوە پلوسکێکی پێوەبوو بۆ ناو نیوە بەتـاڵی حەوزەکـە (لـەنـاو مەرکـانـەکـانـدا تیـژاو هەبـووەو لە پلوسکـەکـانـەوە بەریـان دەدایـە ناو حەوزەکـە) سەری دوو

مەرکـانـەکـەیـان بە دوو پارچـە لەوحی کون کون کراو نابۆوە (لە کونی هێلکەی تۆزێك گەورەتر بوو) لە سەروو ئەم لەوحانەوە دوو مەرکانەی تریان دانابوو کە ژێری هەردوو مەرکانەکە کون کون کرابوون. بە دوو مەرکانەکەی سەرەوەیان دەووت (چۆرك) پاشان چوار دەوری مەرکـانـەی سەرو خواربـە چیمـەنتـۆ سواغ درابوو. سەیری وێنەی ژمارە (4) بکە.

(5) سێ بەرمیلی گەورەیان بەکار دەهێنا، ئەم بەرمیلانە ژمارەی دیاری کراوی خۆیان هەبووە 1 ـ 2 ـ 3 تیژاویان لە حەوزی ژێر قولکەکە هەڵدەهینجاو. دەیان کردە ناو ئەم بەرمیلانەوە، وە ژمـارەی دیـاریکـراو بۆ ئەوە بوو، تا بیـان زانیـایـە کامیـانیەکەم تیـژاوی تێـدایـەو کامیـان دووەم تیـژاوی تێـدایـەو کامیـان پاشە تیژاوی تێدایە.

چونکە بە پێی چۆنیەتی ژمارەکان تیژاوگرتوەکەیان دەکردە ناو مەنجەڵە گەورەکەوە، لە کاتی پێویستیدا

کەرەسەی خاو بۆ دروست کردنی

ئەو کەرەسـە خاوانـەی بەکـار دەهێنـرا لە دروست کردنی سابـوونـدا (قلێ، قسـل، پیـو، بەزی حەیـوان) بە گوێرەی ئەم پێوانە ئەم کەرەسانە بەکار دەهات

1 ـ سێ تەنـەکـە قسـل و (3) تەنـەکـە قلێ تێکـەڵ بە یەك دەکران بۆ ئەوەی تیژاوەکەی لێ دەربێنن.

2 ـ سێ تەنەکە پیو و (1) یەك تەنەکە چەوری (بەز) دەیان کردە ناو مەنـجـەڵـە گەورەکـەوە دەیـان کوڵانـد. . . . ئـەم سابـوون چیـانـە هەمیشە پەیوەندیان لەگەڵ قەصابەکاندا هەبووە لەبەر ئەوەی مامەڵەی کڕینی چەوریان لەگەڵدا بکەن. تەنانەت جگـەر فرۆش و کەبـابچیـەکـان و چێشتخـانـەکـان بەزەکـەیـان دەتوانەوەو لە تەنەکەدا بەم ماڵانەیان دەفرۆشت.

ڕێگای دروست کردن

یەکەم هەنگاو:

سێ تەنەکە قسڵیان دەرشتە سەر زەوی‌و ئاو پرژێنیان دەکرد (وەکو چۆن نانی کوردی تەڕ دەکەین) قسڵەکە دەست دەکات بە کزەکز کاتێك دەستیان هەڵ دەگرت لە ئاوپرژێنی ووردە ووردە لە کزەکز دەکەوت تا سارد دەبووەوە ماوەی سەعاتێك دەیان هێشتەوە

ـ پاشـان سێ تەنـەکـە (قلێ)یـان دەکـرد بەسـەر قسڵەکەدا، بە خاکەناز ئەم دیو و ئەو دیوی قسڵ و قلێ‌کەیان دەکرد تا بە باشی تێکـەڵ دەبـوون. . . دووبـارە بڵاویـان دەکـردەوە دەیـان کرد بە شێـوەی حەوزێـك و دوو سەتـڵ ئاویان تێ‌دەکرد. . . دوای ئەوە وەك گومـەز قوچکـەیـان دەکرد ماوەی سەعاتێك دەیان هێشتەوە، پاشان بە خاکەناز دووبارە ئەم دیو و ئەو دیویان دەکرد تا تەواو ووشـك دەبـووەوە. . . ئینجـا دووبـارە دەستیـان دەکردەوە بە ئاو پرژانـدنی‌و تێکـەڵیـان دەکـردەوە بۆ ئەوەی تەواو قلێ‌و قسڵەکـە یەك بگـرن، دواجـار کۆیـان دەکـردەوە بە شێـوەی گومـەز دەیان هێشتەوە تا بەیانی. . .

بەیـانی دەمـەو مەلابـانـگ دان دەهـاتن بڵاویـان دەکردەوە بۆ ئەوەی لێـان روون بێ‌تـەواو خۆی گرتـووە یان نەء. پاشـان بە خاکەناز ووردە ووردە دەیان کردە ناو (چۆرکەکەوە) مەرکانە بن کون کونەکە بە شێوەیێك کە نەپەستێورێ. . . دوای ئەوە دەیان هێنا بە ئاوگردان ووردە ووردە ئاویان دەکرد بەسەریا ئاوەکە دەبوو بە تیژاو لەناو چۆرکەکەدا بەرەبەرە دەهاتە خوارێ بۆ ناو قولکەکەو لەنـاو قولکـەکـەوە بەهۆی پولوسکەکەیەوە دەچووە ناو حەوزەکەی بەردەمی قولکـەکـە ـ پاشـان دەهـاتن تیـژاوەکـەیان لە حەوزەکە هەڵ دەهێنجاو دەیان کردە ناو بەرمیلی ژمارە (1) پاشان هەمان سات ئاویـان دەکـردەوە ناو چۆرکـەکـە تا دەبـوو بە تیژاو دەچووە حەوزەکـەوە دەیـان هێنـایـە بەرمیلی ژمـارە (2)و لێـیـان پڕ دەکـرد. . . وە بە هەمـان ڕێگـا تیـژاوی تریـان لێ‌دەگـرت وە بەرمیلی ژمـارە (3) یان لێ‌پـڕدەکـرد بە تیـژاوی بەرمیلی ژمـارە (3)یان دەگوت «پاش ئاو».

هەنگاوی دووەم:

(پـاش ئاو) تیـژاوی بەرمیلی ژمـارە (3) یان بە ئەسکـوێ دەکردە ناو مەنجەلە گەورەکەوە کزەکزی دەکردو مێرولەی دەکرد پاشـان ئاگـریـان دەدا تاوتـاو (چـونکـە کوورەی لەژێـردا بوو مەنجەلەکە) تا دەهاتە کوڵ ئینجا دەیان هێنا سێ تەنەکە پیو و تەنـەکـەیێـك بەزیان تێ‌دەکرد. . . ئاگری تریان دەدا تا دەکەوتە قوڵپـدان بەرە بەرە تیـژاوی بەرمیلی یەکـەمیـان تێ‌دەکـرد تا بەرمیلەکە تەواو دەبوو. . . پاشان کە دییان کەرەسە خاوەکان لە

مەنجەڵەکەدا حەل بوو وە کەمێ کرد دوو ئاو گردان لە ئاوی بەرمیلی یەکەمیان گل دەدایەوەو لەم کاتی کەف کردنەدا تیزاوەکەیان کە بە ئەندازەی دوو ئاوگردان بوو دەکردە سەر تێکەڵاوەکە پاشان خەفەیان دەکرد تا ئاگری ناو کوورەکە دەبوو بە پشکۆ دەیان هێشتەوە تا بەیانی...

هەنگاوی سێیەم:

بەیانی پێش مەلا بانگدان (2) بار داریتریان دەخستە ژێرێو ئاگریان دەدا... سەیریان دەکرد گەر کەفی بکردایە (11) کیلو خوێیان تێدەکرد. پاشان تەواو کەرەسە خاوەکان تێکەڵ دەبوو وە شێوەی سابوونی وەردەگرت. پاشان بە دەم کولاندنەوە وردە وردە تیزاوی بەرمیلی دووەمیان تێدەکرد تا بەرمیلەکە تەواو دەبوو، پاش دوو سەعات لەسەر ئاگرەکە دەمایەوە پاشان بە ئەسکوێی کاشیکی بچووك لە گڵ دروست کراو (سیرامێك). وورد وورد لە مەنجەڵەکە دەریان دەهێنا بە ئەسکوێ گڵەکە فویان لێدەکرد تا سارد دەبووە وە ئەگەر بیان دیبایە بە ئەندازەی موستیلەیەکی دروومان ئاوی دەرخستایە هەندێ خوێ تریان دەکردەوە ناو مەنجەڵەکە جارێکیتر داریتریان دەخستەوە ژێر تا بەتەواوەتی دەکولا تا کەرەسە خاوەکان یەك بگرن دەیان هێشتەوە تا دوای بانگی چێشتەنگاو... پاشان سەریان لە مەنجەڵەکە دەدایەوە ئەگەر کەفی تەواوی بکردایە..

دەستیان دەکرد بە کەف گرتن و دەیان خستە ناو کاشی گڵی پچووك پچووکەوە شەو و رۆژێك دەیان هێشتەوە تا تەواو سارد دەبووەوە ئینجا لە کاشیەکان دەریان دەهێنا دایان دەنا تا وشك دەبووەوە پیان دەووت (سەرکەف)... شێوەی گومەزی کاشیەکانی وەردەگرت...

لە دەمەوئێوارەدا جورنەی مەنجەڵەکەیان بەردەدایەوە ناوماڵوکەکە تا پڕ دەبوو بە پێی قولایی دە (10) گرێ. دەیان هێشتەوە لەناو ماڵوکەکەدا تا بەیانی بۆ ئەوەی ساردبێتەوە...

بەیانی هەڵ دەسان بە کێردێك بە شێوەی لاکێشە شوشەیەکیان لێدەبری سەیریان دەکرد ئەگەر دەمی کێردەکە ئاوی پێوەبووایە دەستیان لێ هەڵ دەگرت بۆ ئەوەی باشتر ووشك بێتەوە... چونکە ئەگەر تەڕبوایە نەیان دەبری لەبەر ئەوەی قاڵبەکان کە دەبڕن خوارو خێچ و قوپاو دەرنەچێت.

ئەو پارچە پارچە بە شێوەی لاکێشە کە دەیان بری پێیان دەووت «شووشە»

لە دوایدا گەر بیان زانیایە تەواو بۆتەوە دەستیان دەکرد بە برینی بە شێوەی لاکێشە...

پاشان یەك یەك دەریان دەهێناو لەبەر دەمی ماڵوکەکەوە ریزیان دەکرد... ئینجا دەهاتن وردە خوڵی قسڵ و قڵیەکە کە دەمایەوە بە تەنکی دەیان کرد بە ناو ماڵوکەکەدا ئامادەیان دەکرد بۆ جاری دووهەم کە سابوونیتریان دەکولاند. بڕوانە وێنەی ژمارە (5) چۆنیەتی برین.

پاشان کچ و کوڕو ژن و پیاوی دراوسێکان دەهاتن بە هەرەوەزی دەستیان دەکرد بە گواستنەوەی قاڵبە برراوەکان کە پێیان دەووت (شوشە) بە دەم گۆرانی فۆلکلۆریو گاڵتەو گەپ و دەنگەدەنگە و یاریو مەزاقەوە بۆ سەربان ژن و پیاو پێکەوە بە دڵێکی پاك و خاوێنەوە بەدەم بەستەی خۆش خۆشەوە دەیان دایە دەست یەك تا دەیان گەیاندە سەربان... تا دوو شەوو دوو رۆژ لە سەربان دەمایەوە تا ووشك دەبووەوە ئنجا بە شێوەی قاڵب دەیان بڕی و ئەمسەرو ئەو سەری جەمسەرەکانی بە جیا دایان دەنا پێیان دەووت (لاپارو)... بەهەمان هەرەوەزو کەیف و بەزم لەسەربان دادەگیرایە خوارەوە بڕوانە وێنە ژمارە (6). پاشان لە حەوشەی ئەو ماڵە رایەخیان دادەخست و سەماوەریان دەم دەکردو دەست دەکرا بە نان و قاوەڵتی سازدان لە گوشت و گون و گورچیلە برژاندن و کولێر بە چزڵێکیان دروست دەکرد [لە (دووگە) دروست دەکرێت] پاشان نۆشیان دەکرد.

تێبینی: / ئەو چەورییەی قەسابەکان دەیانناردە بەزەکەیان لێ جیا دەکردەوە بۆ سابونەکەو گوان و گوشتەکەیان جیادەکردەوە بۆ برژاندن وە دووگەکەیان هەڵ دەکروزان بۆ کولێرە بە چزڵیك.

لەپاش حەوانەوە سابوونەکەیان دەخستەسەر (مێرتەبەق) دەیان بردە دوکان بۆ فرۆشتن یان دەیان گێرا بە کۆڵانەکاندا...

لەپاش گەڕان و لێکۆڵینەوە لەسەر پیشەسازی سابوون لە گەڕەکی سابوونکەران لە سولەیمانی وە بە یارمەتی کاك (علی صالح) کە فەرمانبەرە لە (ئالات و عودەد) لە سولەیمانیو کچەکەی (ڤینوس علی صالح) کە قوتابی خۆمە لە پۆلی شەشی زانیاری توانیمان ئەم باسە لەسەر پیشەسازی سابوون کۆبکەینەوە هیواداریـن جێی ڕەزامەنـدی گشت لایەك بێت و هەر بە سەلیقەیەك لە ناوچەی خۆی پیشەسازی سابوون بەشێوەیەکیتر کرابێت یا جۆرێکیتریان هەیە لە سابوون ئەو ئەرکە بخاتە ئەستۆی خۆیو دوابەدوای ئەم باسە زیاتر روونی بکاتەوە.. بۆ ئەم گۆڤارە ئازیزەی بنێرێت... وە ئەگەر ئامێرێك یان کەل وپەلێکی کارگەی سابوونیان لاماوە با بینێرن بۆ موزەخانەی فولکلۆری لە سولەیمانی یان شارەکانیتری کوردستان با بە گشت لایەك یارمەتی مانەوەی بدرێت.